

PREŽIHOV VORANC

Leta 1935 se je v napredni, socialistično usmerjeni reviji *Sodobnost* pojavila novela *Boj na požiravniku* pod povsem neznanim imenom Prežihov Voranc. Novela je za slovensko javnost pomenila nekaj podobnega kakor izbruh vulkana. Vse je ugibalo, od kod ta nenadni, silni element. Polagoma je prodrlo na dan, da se za imenom Prežihov Voranc skriva politični emigrant, ki v literarni javnosti niti ni povsem nova osebnost. Le da s svojo prvo zbirko *Povesti*, ki jo je izdal deset let poprej (1925) pod pravim imenom Lovrenc Kuhar, ni vzbudil skoraj nič pozornosti.

Res se je v desetletju med 1925—1935 po svetu pa tudi v slovenski javnosti marsikaj spremenilo, kar je omogočilo, da je Prežihova umetnost prav v tridesetih letih dosegla tolikšen razmah in tolikšno priznanje. Njegova objektivna snovnost in njegov stil poprej nista mogla prodreti, saj je do zaključka prve svetovne vojne pri nas prevladovala »moderna« s Cankarjevim in Župančičevim simbolizmom, z njuno prefinjeno, niansirano, in prvi vrsti vase usmerjeno umetnostjo, v prvem desetletju po tej vojni pa ekspresionizem s hlastanjem po novih izraznih efektih, ki naj bi ustrezali razbiti povojni duševnosti. Koga naj v času teh vse bolj iskanih »izmov« zgrabi na videz tako preprosta, enostavna in zdrava umetnost, kakor je Vorančeva?! Umetnost, ki se na videz vsa predaja družbenim problemom in zanemarja notranje doživljanje!

Trideseta leta res pomenijo reakcijo proti ekspresionizmu in vsem neštetim drugim »izmom«, ki so od konca prejšnjega stoletja preplavaljali leposlovje in druge umetnosti, išoč novih izraznih pobud v čedalje frapantnejšem stilu, ko jih moderni zapadni človek ni mogel več najti v ideji. V tridesetih letih pa je prodrla nova ideja in ta si je našla ustrezajoč izraz v preprosti novi stvarnosti. Tej ideji je tudi Prežih z vsem svojim delom in življenjem služil, nič čudnega, če je postal naši javnosti prav v času, ko je bila zanjo tako dostopna, tolikšno odkritje.

Bil pa je zanjo še zmerom umetniško odkritje le Prežihov Voranc, avtor *Samorastnikov*, *Doberdoba*, *Požganice*, ustvarjalec teh in še drugih del, ki jih je v pičlih sedmih letih tik pred drugo svetovno vojno ta elementarni ognjenik izbruhal, ko je prišel njegov čas. Da je ostalo vse prejšnje njegovo delo v pozabi, bo vzrok pač tudi v manjši stvariteljski sili, čeprav je tudi med tem marsikaj, kar je vredno omembe.

Naša naloga ni samo v tem, da Prežihovo delo vsaj v glavnih potezah pretresemo in označimo njegov pomen, kar nam današnja odmaknjenost že omogoča, marveč da skušamo poiskati tudi vzroke, od kod ta silni vzpon v tridesetih letih, ki ni samo izraz drugačne dobe, marveč tudi ustvarjalčevih zgoščenih sil. Da to dosežemo, moramo poseči tudi v Prežihovo življenje in mladostno ustvarjanje.

V knjigi popotnih esejev *Od Kotelj do Belih vod*, ki je izšla šele po osvoboditvi (1945), uvaja avtor zadnji esej z naslednjimi besedami: »Še čisto majhen sem bil, ko sem že slišal pripovedovati o Belih vodah. Rasli

smo pod vznožjem Uršlje gore na njeni nicinski [osojni] strani, Bele vode pa so bile nekje na drugi strani Uršlje gore, na njeni sončni strani, kjer se razprostira s sončnimi žarki prepredena pokrajina, lepa, svetla in topla. In s hrepenenjem nicinskih ljudi po soncu, po svetlobi sem že od svojega prvega spomina hrepenel po teh Belih vodah.«

Že naslov, ki ga je Prežih dal celotni zbirki po tem zadnjem eseju, priča, da mu Bele vode pomenijo nekaj več kakor samo določen sončen romarski kraj nekje na Koroškem, da so mu simbol vsega tistega lepega in velikega življenja, ki mu je v rodnih Kotljah nedostopno.

Rodil se je Prežih leta 1893 res v bedni najemniški bajti na osojni strmini zunaj vasi Kotlje, ker se je pa njegov oče kot lesni delavec in grofov najemnik z družino precěj selil v razne, tudi prisojne dele Kotelj, resničnega sonca mladi Prežih ni mogel preveč pogrešati. Že zgodaj pa je občutil bedo in gmotno zapostavljenost svoje družine in z materinim mlekom je pil tudi močno volje rojene gruntarske hčere, da se spet prikoplje do lastne zemlje, ki jo je z možnostjo izgubila. Ne biti odvisen od drugih, postati samostojen kmet, čeprav za ceno še tolikšnih muk, to je bila tudi očetova volja in hrepenenje vse Kuharjeve družine, ki mu je bila pripravljena vse drugo žrtvovati. Končno je res dosegla svoj prostor na soncu: majhno kmetijo pod Prežihovim vrhom — po tej kmetiji si je tudi Voranc (domače ime za Lovrenc) vzdel svoj zadnji psevdonim — vendar na račun Prežihovega šolanja. Kot najstarejši od otrok je moral namreč že izza mlada trdo delati pri hiši in služiti kruh tudi s tesarjenjem. Tudi njegov ponesrečeni poskus mladostnega pobega z doma v Ameriko je bil povezan z željo po zaslužku, da bi pomagal domačim do lastne zemlje. Ker so pa fanta že v Trstu zalotili, se je moral zadovoljiti s poklicem težaškega in fabriškega delavca in vgrizniti tudi v prebridki kruh brezposelnosti, ki ga je na koncu razočaranega pognal spet domov.

Mladi pisatelj se torej ni toliko šolal ob teoriji kolikor ob trdih življenjskih izkušnjah. Prvi pouk je prejemal v domači hiši in ta mu je zalegel za vse življenje. Bolj kot očetova pripadnost h konservativni politiki ga je zgrabila njegova zagrizenost v slovensko samobitnost.

Vas Kotlje ne leži daleč od Guštanja — današnjih Raven — industrijskega centra jugoslovanske Koroške. Ker je bila tamkajšnja jeklarna z vsemi rudniki v sosednih krajih v rokah nemškega kapitala, se je iz tega centra vse bolj širila germanizacija, ki jo je podpiral tudi avstrijski sistem nemške birokracije in šolstva. Vorančev oče je bil eden tistih globoko zavednih slovenskih kmečkih sinov, ki mu je pomenila odtrganost od domače grude odtujitev slovenskemu narodnemu življenju, in bil je v resnici eden tistih drobnih kmečkih garačev, ki je z vsako pedjo svobodne zemlje branil tudi slovensko samobitnost na tako ogroženem ozemlju.

Kotlje niso rodovitne in to velja za vso hribovito Koroško, ki živi v glavnem od gozdov. Vse težje kmečke krize so že v preteklem stoletju privedle koroškega kmeta do roba propada in ga prisilile k proletariaciji. Prežihova družina je bila žalostna priča prodaj samostojnih kmetij, ki so prehajale v roke tujcu. Z bridkostjo je lahko ugotavljala, da so gorske kmetije od Uršlje gore pa do Pece in Železne Kaple že zdavnaj

v rokah fevdalno-kapitalistične družine nemških grofov Thurnov, ki niso le oblastniki guštanjske industrije, marveč tudi vseh ogromnih kompleksov gozdov, v katere so pretopili nekdanjo patriarhalno slovensko posest. Potomci nekdanj tako mogočnih samostojnih kmetij so postajali grofovi lesni delavci ali najemniki preostale grofove posesti; kar se jih je sproletariziralo po tovarnah in rudnikih, so se prej ali slej dokončno potopili v nemškem morju. Del krivde je nosila pri tem tudi delavska organizacija pod vodstvom socialne demokracije, ki ni kazala dovolj razumevanja za zaščito slovenske manjšine.

Vse to je čutil Vorančev oče, zato se je zagrizel v zemljo in v tradicijo in ni hotel nič slišati o lažjem delu v industriji. Po očetu in po materi je torej Voranč podedoval kmečko zagrizenost v zemljo, ki je imela pri očetu širši, nacionalno-družbeni značaj.

Mati je izvivala iz nemške družine Krautbergerjev in je ostala nacionalno mlačna, imela pa je čudovit spomin in izreden smisel za kmečko tradicijo. Od nje je podedoval Voranč ljubezen do vsega arhaičnega, smisel za ljudsko poezijo, šege, običaje in za usodo vsakega posameznika in vseh reči, ki so v zvezi z njim in z njegovo preteklostjo. Od matere je prejel očitno tudi ljubezen do prirode in do vsega vnanjega življenja sploh; ta je bila tako močna, da se je čutil tesno zraslega z vsem, kar ga je obdajalo, kot da je vse to le del njegovega lastnega bitja. Ko se v knjigi spominov na svoja otroška leta *Solzice* (1949) domisli ptičjega petja na paši, uživa povezanost s naravo, kot da bi gledal vase samega.

Biti z vnanjim svetom eno — to je bistvo in velika umetnost Prežihove epike. Preliti sebe samega, vso lastno ljubezen v ljudi in stvari, da utripaš z njihovim srcem in pri tem povsem pozabiš nase, tega v naši književnosti nihče ni zmožgal v tolikšni meri kakor Prežih. Potemtakem je moral biti Prežih v vsej širini in globini svojega bista navzven, socialno usmerjen človek, z vsemi čuteč in vse razumevajoč, v jedru zdrav in dober. In če priznava v nekem pismu iz leta 1948 svojo čustveno povezanost z materjo, ki da je bila dejanski tvorec njegove književne dejavnosti in ki brez nje nikoli ne bi bil postal književnik, ji s tem ni mogel ostati zavestno dolžan samo vseh najrazličnejših zgodb, ki jih je po njeni pripovedi posredoval javnosti, marveč še veliko veliko več. Mati mu je pomenila živo tradicijo in živo ljudsko zavest, preko nje se je vanj pretakala dotlej še nenapisana zgodovina strasti, trpljenja in boja drobnih in mogočnih usod koroškega ljudstva in v njem našla umetniški izraz. Usode vseh teh ljudi iz dotlej skorajda še literarno mrtve koroške zemlje so se kot kapljice pretakale v Prežihovo podzavest in od tam počasi, a vse silneje vrele na dan v lepi besedi. Prežih sam se je že od prvega začetka čutil s tem ljudskim kolektivom tako tesno povezanega, kot da je eno z njim, zato že v prvih črticah po navadi govori v prvi osebi množine (mi tesarji, mi drvarji, mi vozniki), kar kasneje metonimično poseeblja z oznako vasi (Jazbina je občutila, Jamnica mu ni mogla odpustiti, Jamnica je desetletja mislila idr.). Preden pa je Prežih dosegel tolikšno zavest splošnosti in prepojenost usod in si prisvojil takšno metonimično obliko skupnosti, je preteklo veliko let, polnih globokih, težkih preizkušenj, ki so v njem patriarhalno doživljanje njegovih staršev prepojile s pogledom napredne Evrope.

Kakor sem že omenila, se je nadarjeni Voranc, ki je tudi v takšni osovraženi, ponemčevalni osnovni šoli, kakršne je bil deležen v Kotljah, pokazal odličen uspeh, svoji nadaljnji izobrazbi moral odreči v korist skupnim težnjam domače družine, da bi dosegla lastno zemljo. Toda v nicanah Kotelj ga je tudi na očetovi zemlji mrazilo, njegovo hrepenenje po Belih vodah je postajalo čedalje bolj hrepenenje po duhovnem soncu — po vse večjem znanju in po ustvarjalnosti. Enoletni tečaj v privatni zadružni šoli v Ljubljani leta 1911—1912 in kasneje v višji zadružni šoli na Dunaju mu ni mogel nadomestiti srednješolske in visokošolske izobrazbe. Kar je Prežih napravil iz sebe, je napravil kot samouk. V vsakem, količkaj prostem času se je zagrizel v knjige, ki so mu prišle pod roko. Ljudsko nabožne Mohorjeve knjige iz očetove knjižnice in *Domači prijatelj*, družinski časopis, ki ga je prejemala njegova mati z Vydrovo kavo iz Prage — to je bila njegova prva literarna hrana. Urednica tega mesečnika, pisateljica Zofka Kvedrova, je tu vzgajala mlade literarne talente in dala s tem tudi Vorancu pobudo za pisanje. Prvo črtico *V tujino* je sicer objavil leta 1909 v koroškem časniku *Mir*, še isto leto pa se je pojavil tudi v *Domačem prijatelju* in mu ostal zvest vse do prve svetovne vojne, ko je glasilo kmalu nato prenehalo. Kvedrova je bila njegova prva in edina literarna mentorica, ki je precej spoznala njegov talent in ga pričela usmerjati. Bila je prirodni človek brez predsodkov in Vorančevo pristno, neposredno izražanje ji je bilo všeč. Kako se je zavzela zanj, dokazuje njen prevod Vorančeve črtice *Iz mojega življenja* v nemščino, ki ga je leta 1912 objavila v *Agramer Tagblattu* s pripombo, da zagrebškemu čitateljstvu predstavlja svojevrstnega človeka, mladega konjskega hlapca s Koroške, ki je skoraj majhen Gorki; če se kdo zanj zanima ali more zanj kaj storiti, mu rada postreže s točnejšimi podatki.

Na Gorkega in na druge ruske klasične romanopisce je Voranca očitno opozorila Kvedrova. Kasneje sporoča Voranc bratu, kako je že »v svoji rani mladosti rad čital ruske romane, osobito Tolstoja, Dostojevskega, ljubljenca Gorkega itd.« Njim se ima zahvaliti, da se je »zavedel samega sebe« in »spregledal okoli sebe«. Spoznal je, »da se deli človeštvo v dva stanova, v izkoriščevalce in izkoriščance«. Istočasno je sprevidel, da prvi v boga ne verujejo, marveč ga zasmehujejo, brez kazni izkoriščajo življenje, medtem ko se drugi k bogu zaupno zatekajo, hkrati pa ginejo v trpljenju, izdani po sobratu — izkoriščevalcu.

Kdaj se je pričel Voranc — očitno pod vplivom Gorkega — odmikati od tradicionalne vere, bo težko dognati. Dejstvo je, da je isto leto 1912, ko se je pod pokroviteljstvom vodje krščanskega socializma v Sloveniji, dr. Janeza Evangelista Kreka, šolal v ljubljanski zadružni šoli, imel že tudi stike s socialno demokracijo, saj je isto leto pričel objavljati tudi v *Zarji*, njenem tedanjem osrednjem političnem glasilu. Težko bo dognati, koliko je pod vplivom Gorkega in nove socialistične orientacije, a koliko ob lastnih izkušnjah brezposelnega delavca skitalca pričenal v tem času poleg kmečkega življenja opisovati tudi lumpenproletariat. Njegovi študiji *Baraba in Tadej pl. Spobijan* — z drugo je leta 1913 prodrl v osrednje leposlovno glasilo *Ljubljanski Zvon* — dokazujeta, da mu gre bolj za študijo izprijenega značaja kot pa za moraliziranje, in dasta slutiti, da je takšne pokvarjence v resnici srečal. Obe študiji

je leta 1925 sprejel v omenjeno zbirko *Povesti* in s tem dokazal, da mu tudi pri proletarski knjižnici več pomeni kvaliteta kot socialistična vzgoja.

Kot bi se pri prvencih v *Domačem prijatelju* še dalo ugibati, koliko je Prežihova družbena zavest še vklenjena v domačo kmečko tradicijo, koliko že zrahljana ob naprednem čtivu, tako se dá dognati, da pomeni prva svetovna vojna temeljit preobrat v vsem njegovem doživljanju in prevrednotenju vseh vrednot, ki je dotlej vanje veroval. Ves gnus pred bedasto podlim nasiljem in pred brezsmiselnostjo trpljenja, ki ga je bil kot zaveden Slovenec in politični osumljenec v obilni meri deležen na avstrijski fronti, opisuje v kasnejšem romanu *Doberdob*, ki ga je vsaj deloma koncipiral že v prvem povojnem desetletju. Iz objavljenih odlomkov iz tega časa (*Sektor* št. 5, 1926/27; idr.) kakor tudi iz nekaterih drugih črtic iz medvojne in povojne dobe je čutiti, da mu je vojna groza ostala v kosteh in da z nihilizmom tudi taki zdravi, optimistični naturi, kot je bila svoj čas njegova, ni bilo prizaneseno.

Naj navedem kratek odlomek iz *Sektorja* št. 5, kjer podoživlja mrtvece na fronti, kot primer njegovega takratnega stila: »Odrngani deli telesa so kazali modro, počrnjeno meso s kalnordeče žilastimi lisami, trupla so bila napihnjena, tako, da je v zapestjih koža že pokala in je silila na dan vodena strjena brozga. Baš pred mojo linico, komaj par korakov stran, je ležal vojak na prsih, glavo pa je imel zaobrnjeno na stran, tako, da sem videl cel njegov obraz. Čeprav sem bil takrat popolnoma brezčuten, me je vendar pogled na ta obraz stresel: usta je imel odprta, da se je videla črna votlina, lica zabuhla in sredi teh lic je gledalo dvoje velikih, zateklih oči nazaj proti mojemu jarku z nečloveškim izrazom. Oči so bile potisnjene iz jam in so čepele pod čelom kakor dvoje pesti, nepremične, zatekle, z v sredi veliko, grozno belino.« (Pod lipo 1926, stran 153.)

Čeprav je jezik še neokreten in slovniško neizpiljen, je podoba mrtvecev na fronti že tipično prežihovska: kaže izrazit spomin za opazovanje podrobnosti, ki pa nikakor niso zgolj naturalistično opisne, marveč preudarno stopnjujejo končni učinek grozotnosti. Čeprav primera oči, »ki so čepele pod čelom kakor dvoje pesti« (s pestmi je hotel poudariti potuhnjeno grožnjo mrtve žrtve), ne učinkuje nazorno, je vendarle podobna njegovim kasnejšim tveganim primeram, ki učinkujejo z drastično presenetljivostjo. Tipično za Prežiha je, da jemlje primere vselej iz močno otipljivega, konkretnega življenja, čeprav z njimi prečesto pribija idejo iz svojega globoko obtožujočega etičnega sveta. Drastika s prečestim prizvokom humorja pri tem preprečuje patetičen ali sentimentalen učinek. Posebna študija Prežihove metaforike bi dokazala oploditev njegovega naturalizma z ekspresionizmom; šele ta mu je omogočil, da se je prikopal do sebi najbolj svojstvenega izraza.

Tu so zarodki njegove kasnejše najgloblje umetnosti: v protislovju med romantiko oziroma ekspresionizmom in naturalizmom, v nihanju med idealistično tradicijo, ki ga je gnala v čustvene izbruhe pretiravanja in groze, in materialističnim svetovnim nazorom, ki ga je racionalno urejal v trezen preudarek in zasmeh.

Vsa deskripcija je izraz treznega preudarka miselno urejene osebnosti in ta je značilna in prevladuje v Prežihovem delu prvih dveh

desetletij, ko je predvsem reporter, opazovalec in registrator resničnega življenja, kakršno se odigrava okrog njega. Toda že v tem bolj ali manj dozorelem delu so tu pa tam opazljivi izbruhi notranjega ognja, izbruhi vulkana, ki hoče graditi življenje s fantazijo, po notranjih zakonih lastne ustvarjalne volje, in se ne samo podrejata zakonitostim zunanjega sveta. Ti izbruhi se kažejo v prežihovsko značilnem pretiravanju, drastičnem kontrastiranju in učinkovitem poudarjanju grozotnosti, torej v izrazito romantičnih prvinah. So pa še povsem amorfni in nestilizirani.

Prežihovo delo prvih dvajsetih let je torej pretežno še realistično opisni izraz njegovega preprostega vnanjega življenja, ki se pa s pobegom z doma, s študijem Cankarja, Rusov in — nekoliko kasneje — Skandinavcev, zlasti pa s trpljenjem v vojski vse bolj komplicira. Kljub temu ostaja razvedrilo, delo in okolje kmeta, vaškega delavca, potepuha, pijanca, berača, vojaka, njihovo modrovanje in čustvovanje oblikovano tedaj še bolj reportažno kakor umetniško. Ti povečini v prvi osebi podani referati tu pa tam utrujajo zaradi razblinjanja v nebitveno, izzvenevanja v prazno. Kljub mestoma za čuda doganljivi karakteristiki, ki neobljence po prežihovsko drastično označuje in z njimi hkrati sočustvuje, večkrat manjka psihološka motiviranost in oblikovna dograjenost, kar je pač delež začetnika samouka. Izražanje pa kaže že marsikatero vrlino kasnejšega plastičnega, jedrnatega epika, ki mu po izbiri motivov, povezanosti z naturo in z vsemi živimi bitji, nazornosti in klenosti izraza ni enakega med nami. Jezikovno so ta dela, ki kažejo težnjo po razmahu od kratke črtice v študijo in novelo, na koncu pa celo v roman, na čudno različni višini, kar gre deloma tudi na rovaš posameznih bolj ali manj kultiviranih urednikov. Posebna, čeprav še skopa metaforika in marsikak opis pa že dasta slutiti kasnejšega Prežiha.

Napori in huda razočaranja iz prve svetovne vojne in povojnih let, ko je nova jugoslovanska država demokratičnega borca ukanila za vsa mogočna pričakovanja, so vrgla Prežiha v skrajni brezup, iz katerega pa sta ga kmalu rešila novo delo in nova vera. Po izgubljenih plebiscitnih bojih se je ustalil v centru tistega malega dela Koroške, ki je pripadel Jugoslaviji, in postal kot nameščenelec pri delavski organizaciji v Guštanju središče revolucionarnega gibanja na slovenskem Koroškem. Kljub odgovornemu združeno organizacijskemu in ilegalnemu komunističnemu delu je še utegnil snovati roman *Doberdob*, ki ga je leta 1930 napovedal v delavski Cankarjevi založbi. Toda še istega leta je bil prisiljen z rokopisom vred pobegniti čez mejo, ker mu je bila tik za petami policija monarhofašistične jugoslovanske diktature.

V Avstriji se je začel desetletni križev pot političnega emigranta, ki se je ves posvetil organizaciji ilegalne jugoslovanske komunistične partije, urejal partijsko glasilo *Delo*, potoval kot inštruktor III. internacionale za kmečka vprašanja od Nemčije in Norveške do Romunije, Bolgarije in Grčije, sodeloval pri organizaciji štrajkov gozdnih in poljskih delavcev, se nekoliko ustalil v Parizu, bil tam posrednik jugoslovanskega ilegalnega komunističnega tiska, organizator in duša Rdeče pomoči in opravljal še vrsto drugih vodilnih političnih funkcij, potoval v zvezi s tem nekajkrat v Sovjetsko zvezo, urejal razna ilegalna glasila, pisal v

vse mogoče ilegalne časopise, živel pri tem v neprestani napetosti pred policijo, v pomanjkanju in neurejenosti, bil nekajkrat zaprt, postavljaj življenje na kocko. Ves ta divje dramatični avanturizem se dá le rahlo slutiti v nekaterih avtobiografskih odlomkih, ki so izšli s podnaslovom *Evropski potopisi* leta 1946 v knjigi *Borba na tujih tleh*. Čeprav so ti esejiščno podani potopisi razen prvega vsi tam prvič objavljeni, črtajo položaj evropskih držav v tridesetih letih in so nastajali, kot vse kaže, pred drugo svetovno vojno, zato je marsikaj zastrto, kar najbolj terja razjasnitve. Vsa ogromna Prežihova mednarodna politična aktivnost v tem desetletju bo mogla biti nekoliko pojasnjena šele takrat, ko bo dan večji pogled v tedanje ilegalno delo posameznih evropskih narodnosti.

Nas danes tu zanima predvsem Prežihova leposlovna ustvarjalnost, ki — za čudo — tudi v tem burnem desetletju ni usahnila, marveč se je prav v tem času najbujneje oplajala.

Poleg črtic in novel, ki so izhajale v *Sodobnosti* in jih je pretežno zajel leta 1940 v zbirko »koroških povesti« *Samorastniki*, in poleg romana *Doberdob*, katerega rokopis je ponovno pisal v dunajski ječi, ker se mu je prvotni rokopis izgubil, je v tem času ustvaril še nov roman iz plebiscitne dobe *Požganica* in zasnoval roman povojnih Kotelj *Jamnico*. *Požganico* je objavil že leta 1939, v istem letu, ko se je ilegalno vrnil v domovino. *Doberdob* mu je uspelo zaključiti in izdati šele leto kasneje, ker so bile avstrijske oblasti njegov rokopis v ječi zaplenile in se mu ga je šele po letih z veliko težavo posrečilo dobiti nazaj. *Jamnico*, ki jo je zaključil že pred drugo svetovno vojno, pa je italijanska okupacija prehitela, tako da je mogla iziti šele leta 1945, po osvoboditvi. Šele istega leta je lahko izšla tudi že uvodoma omenjena zbirka potopisnih esejev *Od Kotelj do Belih vod*. To delo zrcali Prežihovo globoko sočustvovanje z bedno domačo zemljo in ljudmi ter nakazuje težko usodo avtorja od prvega pobega z doma, ko se mu je pogled v svet zaustavil v lumpenproletarski grelnici za brezposelne v Celovcu in mu je poljudno nabožni založnik zavrgel eno njegovih prvih del kot brezupno neuspelo, do zadnjega romanja po domovini, ko mu ilegalno življenje ni dopuščalo, da bi si mogel ustvariti dom in omogočiti mirno, osredotočeno ustvarjalno delo.

Spričo vsega tega napetega, nemirnega in razbitega vnanjega življenja je skoraj čudež, kje se je mogel pisatelj notranje tako osredotočiti, da je zmož v pičem desetletju šest pomembnih kvalitetnih del: zbirko novel, tri zajetne romane, dve knjigi potopisov in poleg tega še to in drugo, kar ni izšlo v samostojni knjigi. Vsekakor orjaška natura s silnim spominom in železnimi živci. Romani seveda ne morejo zatajiti piščeve vnanje razbitosti in pri vseh treh se v nekaterih poglavjih občuti popuščanje ustvarjalne moči, ko zdrknejo v aktualistično reportažnost. Neprekosljiv pa je Prežih kot novelist in to, da se tudi v romanih posamezni odlomki berejo zaključeno kot mogočne novele, priča, kakšna bi bila pisateljeva zmogljivost, če bi mu bilo vsaj nekaj časa omogočeno mirno ustvarjanje.

Hkrati pa se zdi, kot da je zmogljivost rastla z njegovo politično aktivizacijo. Kot da je njegova leposlovna ustvarjalnost le notranji pól njegovega jaza, ki se tem intenzivneje sprošča v brezčasno simboliko, čim bolj se vnanji, politični pól izgublja v času in prostoru. Podoben primer

bi lahko našli že pri Tavčarju, ki mu je tudi v marsičem drugem soroden. Kot da se oba iz aktualnega političnega trušča zateketa v poetično tradicijo domače zemlje in se krepita z vzdržljivostjo in ljubeznijo domačega rodu.

In značilno: čim dlje je bil Prežih dejansko od zemlje in od svojega koroškega ljudstva, tem intenzivneje je rasla njuna podoba v njegovi ustvarjalnosti.

Vsekrižem je preromal Evropo, v tujini je doživel nič koliko pomembnih zgodb. Toda nobena ga ni mogla zamikati, da bi jo poustvaril. Z izjemo omenjenih potopisnih esejev, kjer opisuje tujino z očmi dokaj neprizadetega opazovalca in spremlja lastno, često življenjsko nevarno pot z značilnim prežihovskim nasmeškom, med vsem svojim pripovednim delom nima ne problema ne človeka ne kraja, ki bi se ne dotikal domovine.

Toda že spet ta protislovnost. V tesnem okviru rodnega kraja je hrepenel po soncu Belih vod, v široki brezdanjosti evropske tujine je zahrepenel po soncu rodnega kraja. Nikoli pa bi ne bila podoba njegovega ljudstva in njegove zemlje tako mogočna, če bi je ne podoživljal iz grenke evropske tujine. Kakor mu je omogočila šele spojitev lastne individualnosti z objektivnim svetom polnokrvno realistično epsko umetnost, tako je ta umetnost kot upodobitev lastne zemlje in ljudi dobila brezčasen značaj v svetovnem merilu šele tedaj, ko jo je zazrl ustvarjalec iz evropske perspektive. Ko je gnetel edinstveno nacionalno snov z merili svetovne problematike.

Konec prihodnjic

R. Kolarič

KNJIŽEVNIKOV ODNOS DO LJUDSKEGA GOVORA

»Ljudski govor« je ves artikulirani način izražanja človekovih misli in čustev, kakor ga *nezavedno* v glasovih, besedah in njih oblikah ter v vezanju besed uporablja preprosti, jezikovno nešolani ali kvečjemu malo šolani pripadnik kakega naroda oziroma jezika. V našem primeru je to »preprosti« Slovenec. Gre za »*nezavedno*« rabo artikuliranega govora, in sicer tistega, ki se ga je človek kot otrok naučil in ga odtlej uporabljal samo toliko spremenjenega, kolikor se ta govor v vsakdanji domači rabi sam po sebi razvija brez večjih zunanjih vplivov šole, knjige, cerkve, radia, društvenega življenja.

Preprosti ljudje se zavedajo svojega ljudskega govora in ga v razgovoru z izobražencem postavljajo v nasprotje s knjižnim govorom in jezikom. Pri dialektoloških raziskavah na terenu se primeri, da ljudje pravijo: Po domače (ali: po starini) pravimo tako, prav, to je po njihovem mnenju: po *knjigi*, je pa tako.

Gre torej za to, da skušamo dognati, kakšen bodi odnos književnika, torej jezikovno šolanega in od ljudskega govora povečini oddaljenega človeka, do tistega »domačega« ali »starinskega« govora. — Res je,

sprejela raba, pa čeprav veš, da imamo namesto njih še čisto dobre in še zmerom krepke domače besede. Prav tako ne mislim podpirati tistih, ki se oklepajo tujk ali preočitno tujih oblik, češ da imajo že nov pomen, ki da se ne zlaga z domačim izrazom — ko pa jih bolj natanko pogledaš, se navadno vsi dokazi razsujejo v nič. Ne, mislil sem na tiste, ki se ukvarjamo z jezikom: nič odveč ne bi bilo, če bi se kdaj ustavili ob takih ugovorih in jih preudarili, ker bi se najbrž včasih znebili togosti in ozkosti nekaterih trditev in pravil, s katerimi uravnavamo slovensko besedo.

Konec prihodnjic

Marja Boršnik

PREŽIHOV VORANC

Nadaljevanje in konec

V čem je sila Prežihove ustvarjalnosti, ki se je prav v *Samorastnikih* (1940) tako zgostila, da nam ta zbirka ne pomeni samo jedro njegove umetnosti, marveč hkrati tudi jedro vsega našega pripovedništva v tridesetih letih? Osnovni ton ji daje krutost časa, ki smo v njem. Ta pa ni prikazan v črni velemestni eksistencialistično naturalistični drastiki kakor pri Francozu Sartru, niti ni prekrit z belo brezčasno lirično simboliko kakor pri Nemcu Ernstu Jüngerju, pa je vendarle upodobljen tako, da dá slutiti vso tragedijo naše bití.

Samoraslost je tista osrednja lastnost, ki daje vsem tem na videz neznatnim in nebogljenim ljudem veličino in samobitnost. Samoraslost, ki se z njo zagrižejo v boj proti nasilju, v boj za svoj obstanek, za svoje življenjske pravice, je tako žilava in neomahljiva, da raste nad omejeni prostor in čas v brezčasno simboliko.

Zlasti je to čutiti pri prvi noveli *Boj na požiravniku*. Lastniki bedne močvirne kmetije Dihurji se za ceno lastnega življenja bore za krpico zemlje, da bi jo rešili požrešnih požiralnikov in da bi si s tem ohranili samostojnost. Čeprav po izjavi strokovnjakov ta zemlja ne zasluži melioracije in tudi ne dobi gospodarske podpore, ta svojevrstna družina svoji zemlji rajši žrtvuje zadnjo srago in v neprenesenem pomenu besede zadnjo kapljo krvi, kot pa da bi se bila pripravljena seliti po vzgledu drugih dol v tovarno med delavce, kjer se ji obeta lažji obstanek.

Vorančevo prekipevajoče življenje se je že od začetka sproščalo v težkem delu, toda to delo mu je bilo užitek, pomenilo mu je najlepšo življenjsko vsebino. Mirno ga lahko prištevamo med prve, ki so pri nas pričeli oblikovati človeka pri delu, kar je bil naš realizem dotlej še skoraj povsem zanemaril.

Toda čeprav se zdi Vorancu oranje v pomladnem jutru »nekaj krasnega«, se mu v živo navdušenost vendarle že v zgodnjih letih vtihtaplja razmišljanje: »Mislim, kako bi veliko bolj z veseljem delal, ko bi oral svojo zemljo, zase sejal, zase žel, sam shranjeval pridelke in skupeček. Delo za drugega človeka ne izda tako, človek ima pomisleke in postane skoro nevoščljiv. No, pa mora že tako biti, gospodar bo ukazoval

hlapcu in ne narobe, ali, kakor pravijo: Kdor je bogat, ima vsega zadosti, kdor je pa ubog, pa nima nič« (Iz našega življenja, DP 1912).

Koliko se je Prežih kasneje sprostil takšne tipične kmečko patriarhalne miselnosti? Mar ni *Boj na požiravniku* apoteoza samoraslosti, kakršna se more izobličiti samo s skrajnim izčrpavanjem samega sebe za obstanek na svobodni zemlji, to je, na neodvisnih, lastnih tleh? Pri Dihurjevi bajti je nastala legenda »o čarobnem, gosposkem življenju« dveh stricev, ki sta šla med rudarje v Mežico. Dihurjeva družina sama pa je rajši z zadnjim sokom svoje moči napajala lastni bedni košček zemlje, čeprav je bilo uradno ugotovljeno, da se osušiti ne dá in da je škoda slehernega denarja zanjo. Ali ne postaja spričo tega ves krvavi napor starih in mladih Dihurjev smešen?

V teku več ko dveh desetletij, ki so minila med objavami navedenih citatov v *Domačem prijatelju* in obravnavane novele, se je Prežih prikopal do spoznanja, da ni potreba, da bi na eni strani ukazovali gospodarji, ki imajo vsega dosti, na drugi pa garali hlapci, ki nimajo nič. Da pa se za premostitev obojih človek vzgoji samo v zvestobi do samega sebe. Ta zvestoba ga bo vzgajala v najpravičnejši odnos do vseh ljudi in mu v življenju odmerila mesto, ki mu po svojevrstnih sposobnostih pripada in kjer se bo lahko najsvobodneje razvil. Srečen je, kdor more svobodno razvijati lastno individualnost, pa čeprav s skrajnim naporom, v skrajnem pomanjkanju gmotnih dobrin. Pri mehaničnem hlapčevanju volji tujega izkoriščevalca notranji razvoj otopi — to v najugodnejših gmotnih razmerah ne pomeni sreče, marveč smrt posameznika. Dihurji pa hočejo biti ljudje, ne hlapci. Zato se tako krčevito drže svoje zemlje, ki jim daje svoj značaj. Zaključek zgodbe, ko tuja roka razdre osirotelo Dihurjevo gnezdo in zapuščene Dihurčke potakne po službah, občutimo kot težko tragedijo. Zakaj? Ves strahotni napor siromašne družine, da bi si na lastni zemlji ohranila notranjo neodvisnost, je zaman, te zemlje se je polastil bogati sosed, svojevrstnost samoraslega rodu pa bo požrlo hlapčevanje tujemu gospodarju.

Novela je nastala v času, ko je fašizem vse huje iztegoval svoje lovke, da požre vse male narode, da zmehanizira vsakršno individualno hotenje, da opustoši vse, kar bi bilo količkaj napoti njegovemu brezdušnemu totalitarizmu. V svoji brezmejni nadutosti fašizem niti za hip ni pomislil, kako se najmočnejšemu plazu brezdušnega hotenja lahko upre najneznatnejši organizem, ki je dovolj živo zakoreninjen v svoja tla. Prežih pa je globoko občutil, da je tak organizem tudi koroški kmet, ki z vsemi silami pred tujci brani zadnji košček bedne lastne zemlje, občutil, da je tak organizem tudi ves slovenski narod, ki se z vsemi silami bori za pravico lastnega življenja in svobodnega razvoja. In spričo tuje fašistične nevarnosti, ki je prav v tistem času pričnjala Slovence bistveno ogražati, pomenja tak žilav dramatični boj za košček lastne zemlje, kot ga pisatelj v tej noveli prikazuje, nadvse učinkovito simbolično pripravo in utrditev resničnega boja za nacionalne pravice našega naroda proti tujemu nasilju, ki je nekaj let nato, kot vemo, res sledil. Kakšno nravstveno vlogo so igrali v tem boju *Samorastniki*, kako so krepili in podžigali naš organični odpor, ve vsakdo, ki jih je bral in doživel.

Ni pa v tem delu samo nacionalna simbolika, tudi ne samo težnja po obrambi družbeno zapostavljenega človeka. Hkrati je to tudi klic po zaščiti človekovega dostojanstva, po pravici, ki jo ima vsakdo do svojega lastnega, samoraslega življenja.

Dihurji so osamljeni v tem boju, ki ga bijejo za svojo zemljo in za pravico do lastne samobitnosti ne samo s prirodnim elementom, marveč hkrati tudi s cerkvijo, s šolo, s celotno srenjo, skratka, z vsem svetom, ki jih noče in ne more razumeti. To pomeni v času vesoljnega počređenja, ko je človek izgubil že skoraj zadnjo pravico do osebnega življenja in do osebne volje, ko je pomenil komaj še nezatno številko v kompliciranem številčnem sistemu mednarodnih in meddržavnih družbenopolitičnih kombinacij, veliko dejanje za sprostitev človekove samobitnosti. Tiste samobitnosti, ki dá vsakomur pravico in dolžnost, da se razvija po svoje, sicer ne v nasprotju z družbo, vendar pa po lastni zakonitosti. Da ne v nasprotju z družbo, dokazuje primer, kako kruto kaznuje Dihur sina zaradi nezatne kraje pri premožnem posestniku. Pri tej obrambi dihurske samobitnosti ni nikakršnega anarhičnega posega. Zato je zaključek, ko srenja osamele sirote nasilno izkorenini iz lastne zemlje, da utonejo v čredi, grozeče pretresljiv.

V nobenem Prežihovem delu se tako organično ne staplja tradicionalno doživljanje njegovih staršev z naprednimi pogledi pisateljevimi. Očetova krčevita povezanost z zemljo se prepaja z materinim arhaičnim lirizmom in omogoča čustven vzgon in sprostitev fantazije, ki zaduši vsakršno racionalistično opisnost. Tako se v Prežihu sproščajo podtalne sile zemlje in rodu v elementaren izbruh, ki z romantično stilizacijo, mogočno metaforiko in silnimi dramatičnimi kontrasti preraste čas in prostor enkratnega dogajanja. Čeprav je urednik *Sodobnosti* po lastni izjavi realistično enotnost dela rešil s črtanjem nekaterih ljudskoromantičnih primesi, je treba priznati, da še danes daje tej noveli poetično očarljivost prav tisto, kar jo odmika od opisnega realizma.

Veliko bolj opisno, treznejše je podana naslednja zgodba, *Jirs in Bavh*, ki je precej avtobiografskega značaja. Pripovedovanje v prvi osebi kakor tudi ves boj najemniške družine na grofovski hubi spominja na avtobiografsko povest *Borba*, ki jo je bil že leta 1921 avtor objavil v *Ljubljanskem Zvonu* in od tam prenesel v svojo prvo zbirko *Povesti*. Osrednjo vlogo pa tu igra živina, ki revnim najemnikom pomeni skoraj edini dohodek, a ob krizi kljub naporom ne donaša toliko, da bi z njo mogel kmet plačati davke, tako da gre v rubežen in s tem povzroča gorje.

Prežihov svojevrstni odnos do živali se kaže že v njegovih prvih delih. Če je zapisal že takrat primero, da stoji živina visoko v gnoju, »kakor bi pridigala«, s takšno primero ni imel na misli, da bi zasmehoval morda župnika, le to bi bil rad poudaril, da mu gnoj in živina ne pomenita nič manj kakor cerkev in pridigar. Kljub vsej ljubezni do živali in kljub njeni koristnosti pa prav živina zaradi kmečkega garača največ trpi. »Smili se mi včasih živina, a moj Bog, ko sem pa sam na tistem, čeravno se prištevam med ljudi.« (Iz našega življenja, DP 1912.)

Iz takšnega doživetja je desetletja kasneje nastal *Jirs in Bavh* — simbol narurnih, samoniklih bitij, ki jih krutost človekove nuje po ob-
stanku zmaličili v zdresiran mehanizem.

Leta 1911 je govoril Prežih o vozniški surovosti in o jezi, ki jo znašajo nad živaljo. Že takrat se je zavedal veličine živali in njene prednosti pred človekom: »Žival pogleda s svojimi milimi očmi, povesi glavo in pozabi. Ko bi ljudje tako odpuščali kakor žival, bi ne bilo toliko jeze, izostalo bi veliko ubojev. V tem žival nadkriljuje človeka.« (Mi vozniki, DP 1911.)

V teku let je Prežih spoznal, da razvoj terja boj in dokler niso izravnane krivice, tudi odpuščanje ni mogoče. Od tod drugi del te novele, kjer opisuje poboj rubežnika in pobesneli upor zarubljenecv, ki jih prav mukanje živine požene v slepo strast pobijanja: »Po steni je zakresalo železje, da je zasmrdelo po ognju, moje roke so mrcvarile po nekakih truplih, pa nisem vedel, ali je goveje ali človeško meso, samo grabil sem, pehal in davil.« (Samorastniki 1940, 81.)

Podoben prizor je opisal Prežih že leta 1914, le da se tam pretepa jo s tolikšno strastjo kmečki fantje s knapi »na korajžo«. Tam je avtor zaključil: »Postali smo živina.« (Iz našega življenja, DP 1914.) Dve desetletji, ki sta pretekli med objavama obeh zgodb, pa sta Prežiha naučili spoštovati žival. Leta 1936, ko je prvič objavil tragedijo o zvestih volih Jirsu in Bavhu, se je avtor že jasno zavedal, kakšnih nečloveških nasilij nad živaljo in nad ljudmi je sposoben človek, vedel pa že tudi, da slepega besa proti tem zavestnim nasiljem ni mogoče imenovati poživljenje. Žival ostane zvesta svoji lastni naturi, največje zlo pa izhaja od človeka, kadar se svoji človeški naturi oddalji in jo poniža pod žival. Za to zlo je odgovoren sistem — »grda prikazen z razkrečenimi, smrdljivimi čeljustmi« — odgovoren pa tudi vsakdo, ki tak sistem podpira in dopušča.

V tridesetih letih se je Prežih zavedal, da takšna odgovornost ne zadeva tistih, ki do te zavesti še niso prišli, zato je čutil svoje poslanstvo v dolžnosti, da s svojo umetniško izpovedjo širi to zavest. Tako je prišlo, da njegova umetnost v tem času ni bila več opisno realistična, marveč je vsebovala globoko družbeno-človečansko in npravstveno-človeško jedro.

S svojim humanizmom seve učinkuje spontano, zato je medel, kadar je samo razumski, tendenčno skonstruiran. Takih mest pa je v tej knjigi malo. Zato tem bolj zaboli preskok iz plastično podanega prvega dela te zgodbe, ki je prvinsko doživet, v tendenčno skonstruirani dodatek.

V nasprotju z novelo *Jirs in Bavh*, kjer prevlada moderna miselnost nad tradicionalno čustvenostjo, izzveni že v prejšnjem desetletju prvič objavljeni *Vodnjak* (Pod lipo 1925) kljub morebitnim avtobiografskim pobudam v arhaično legendarnost. Iz »čudeža«, da končno privre voda prav na tistem, naravno najmanj verjetnem mestu, ki ga je napovedal stari gospodar v predsmrtnih blodnjah, odseva stara ljudska vera, kakor odseva iz tragične smrti mladega gospodarja, ki jo ta hudo zaželeno vođa povzroči, ljudska baladnost, ki se je prenesla in podedovala, verjetno po Prežihovi materi, od kdovekod.

Povsem sodobna pa je naslednja novela, *Ljubezen na odoru*, ki ji je pisatelj like in snov zajel iz neposrednega domačega okolja, le zaključek ji je prekrojil po svoje. Tragičen konec se mu je zdel vsekakor nujen, saj je omilil kočljivost problema.

Novela je napisana z izrednim umetniškim ognjem in prvinsko sočnostjo in spada med naše najbolj žive umetnine. Prvič v naši književnosti

se pisatelj s tolikšno silo zavzema za elementarno ženo, zagovarjajoč njeno upravičenost do nagonsko sproščenega življenja. Ona ni dolžna žrtvovati svojo mladost in moč v posiljenem zakonu starcu, vso pravico ima, da si sama dela svojo pot. Vsa ta ljubezen med zdravo, močno, lepo Radmanovo ženo in njenim nekoliko počasnim, a krepkim, srčno dobrim in požrtvovalnim ljubimcem Voruhom je tako edinstveno živo podana, da skoraj zasenči njeno odgovornost do zanemarjenih, bednih otrok. V tem delu je Prežih svojevrstno sprožil problem protislovnosti med materinsko odgovornostjo in pravico do samoraslega življenja. In kljub temu da novela izzveni v simbolično poveličanje ženske sile ter neuničljive delovne požrtvovalnosti in materinskosti, avtor ne more dopustiti zmage v sproščeni ljubezni; tragičen zaključek opominja na nezprosnost žrtvovanja, kot da je to nujnost ženske nature.

Veličina Prežihove umetnosti je v tem, da nikjer ne teoretizira, marveč uteleša svojo preizkušeno modrost v podobah in v dejanju. Življenje zajema v vsej krutosti in veličini in daleč je od tega, da bi posnemal iz njega teoretične moralne zaključke. S čudovito dobroto in razumevanjem se pogloblja v vsakršno živo bitje, zaveda pa se, da vselej zmaguje moč, pa bodi fizična moč ali moč etične osebnosti.

Že zgodnja novela *V mraku* (rokopis je bil objavljen šele leta 1955 v Novih obzorjih) nakazuje elementarno ustvarjalnost, ki se je do kraja sprostila v noveli *Ljubezen na odoru*. Že tam se razžiga ista divja sla po mučenju, ki je tako značilna za kasnejše samorastnike. Podobno, kot dá tam prevarani ljubimec duška svoji ogorčeni togoti s tem, da skoraj do mrtvega pretepe nezvesto dekletko, pretepa kasneje stari Dihur sinova, ker sta kradla krompir, podobno ga je v mladosti pretepel oče, ker je pobegnil tujemu gospodarju, podobno pretepa jo na graščini Hudabivško Meto — o tej bo še govor — ker se noče in ne more odpovedati ljubezni gruntarskega Karničnika. Podobno pretepe tudi stari Radman svojo ženo, ko zve za njeno razmerje z Voruhom. Le da se v noveli *Ljubezen na odoru* mlada žena silnega temperamenta in moči bori za pravico do ljubezni z mladim fantom, varajoč starega, odživelega moža, medtem ko v noveli *V mraku* mlado dekletko vara svojega fanta s priletnim poročenim gospodarjem: »Petdesetleten! Toda ljubezen ne leži le v mladosti, ampak v zdravju in moči.«

Problem moči je zanimal Prežiha že zelo zgodaj. Že v časih, ki so bili vsi še prepojeni s Cankarjevimi slabiči, z mladimi starci, je iskal Prežih v starih mladost in moč. To je izraz zavestne kljubovalnosti zoper cankarjansko psihozo, zoper psihozo moderne razneženosti in preobčutljivosti, katerih posledica je pesimistično hamletovsko vrtanje po sebi in pomanjkanje dejanja. Seveda so za takšno brezmočno stanje globoki psihološki vzroki, toda Prežih je bil prezdrav, da bi bil sam vrtal po njih; njega vse to duhovno razkrajanje ni zanimalo in tudi kot komunist je bil še prepričan, da je človek le deloma produkt okolja, v glavnem pa je sam svoje sreče kovač.

V črtici *Prvi spopad* koj uvodoma postavlja ugotovitev, da se do blagostanja morda prikoplješ z neprestanim trdim delom: »nekega dne lahko zamenjaš to freto z lepo dobičkanosno kmetijo, kjer boš nosil roke na hrbtu; če pa popustiš, če se napravljaš, kakor bi hodil lačen na gno-

jišče, potem boš zdrknil s frete in se znašel na cesti!...» (Samorastniki, 154.)

Prvi spopad je krčevit, skrajno boleč, vendar pretiran zagon revne kmečke družine v staro mlatilnico, ki naj ji izboljša delovne pogoje, a ji vsaj sprva pošastno izsesava moč in zdravje.

Le skrajno garanje teh revnih kmetičev, kakršno prikazuje v navedenih zgodbah, preprečuje, da ne zdrknejo na raven proletarca. Bedno življenje in umiranje kmečkega proletarca pa mu je predmet posebnih študij, ki se jih je rad loteval že v zgodnji mladosti. Že takrat je v nasprotju v Cankarjevem *Hlapcem Jernejem* pokazal resničnega izkoriščanega hlapca Jerneja, ki se ne upira krivični usodi, marveč na starost pohlevno nosi vse bridkejši križ na svojih ramah (Poslednja pot, DP 1910). V *Samorastnikih* je lik izkoriščanega delavca poštenjaka v Svetnečem Gašperju (Pot na klop) in Pavlu Žvapu (Odpustki) močno poglobil, poudarjajoč pri njiju zlasti njuno samoniklost in tolikšno zaupanje vase, da jima tudi smrt ni prav nič težka. *Pot na klop* je sočna študija naravnega umiranja starega tesarja, ki ima pod pretirano robato skorjo presunljivo pošteno srce. *Odpustki* so bolj vodena satira na vaške izkoriščevalce, ki jim vest ne dá, da bi se ne skušali umirajočemu izkoriščanemu delavcu klavrno odkupiti za vse, za kar so ga v življenju opeharili. Na videz je le kos svojevrstnega naravnega življenja, pod naturalistično mrkostjo pa se skriva globoka Prežihova etična prizadetost, ki je značilna za vse njegovo zrelo ustvarjanje. Stilizirana kompozicija povečuje neorganskost skonstruirane zgodbe, ki je plod tendence, ne pa mesa in krvi.

Čeprav tudi zadnje tri omenjene zgodbe niso brez zanimivosti in čara, so vsaj na videz bolj anekdotičnega značaja. Spopad s smrtjo je skoraj manj usodno poudarjen kot spopad s strojem, verjetno namenoma, da je s tem smrt tem jasneje prikazana kot povsem miren, naraven zaključek poštenega, naravnega življenja, stroj pa kot živa pošast, ki preti izmozgati človeka. Prežihov odpor zoper iznakaževanje vsega naravno človeškega po mrtvem, a v pošastne dimenzije rastočem mehanizmu v črtici *Prvi spopad* je simboličen. Tako je razumeti pretirani slog, ki naj vzbudi grozo.

Zaključna novela *Samorastniki*, ki daje celotni zbirki naslov, ji skuša dati tudi značaj in smer. Tudi ta je zajeta iz bogatega materinega vrelca, le da je vkovana v okvir, kjer ima avtor sam s svojim tovarišem Košatom besedo. Ta dialog je bil v prvem tisku v *Sodobnosti* obsežnejši (prim. Sd 1937, 508—510), a ga je avtor kasneje skrčil. Iz več razlogov je potrebno, da si prav tisto, kar je v zbirki izpuščeno, nekoliko podrobneje ogledamo.

V tej diskusiji zvrča Prežih vso krivdo za propadanje kmečkih posestev na družbeni sistem, čemur Košat sicer ne ugovarja, ima pa pomislek, kako da so propadli predvsem bogati gorski posestniki, revnejši pa so se obdržali. »Ne zanikam, da je ozadje tega značilnega pojava naš družbeni razvoj. Vendar mislim, da so prodajo vsake hube povzročile razne druge okolnosti, ki so bile šele odločilne; na primer: družinske, soseskine razmere in podobno; primeri so se končali s tragičnimi dogodki, s prelivanjem krvi, z maščevanjem in tako dalje. — Na te stvari

mislim. Zakaj? Ker diha ravno v teh posameznih zgodbah toliko močnega, pristnega, sočnega ljudskega življenja, da nam je treba samo rahlo prisluhniti, pa že čujemo odmev razpada gorskih selišč, življenja celih rodov, ki so živeli in še živijo po Koroškem. Brez poznavanja tega notranjega življenja je tvoja teorija suha, topa veda, ki nas ne more nikoli zagrabiti s tisto srčno silo, da bi nas potegnila za seboj, kakor nas zagradi, če jo povežemo z vsemi otenki našega vsakdanjega človeškega življenja...»

Enako kot socialno zatiranje boli Košata tudi raznarodovanje Slovencev na Koroškem. »Slovenci so zajemali tod svojo prirodno moč ravno iz kmečkega ljudstva. Socialni proces je rušil domača ognjišča in lomil glavno oporo slovenskega ljudstva, kmeta. Nemški kapitalisti in fevdalci so izkoristili posledice tega družbenega sistema za raznarodovanje ubogega, neenakovrednega naroda. Begunci s slovenske grude so se v nemških mestih in v industrijskih krajih pretapljali v nemško čutečo proletarsko množico.«

In avtor zaključuje ta izpušteni dialog z naslednjimi Košatovimi besedami: »Spet primer več, da je ta družbeni red nasprotnik ne samo siromašnih slojev, temveč tudi malih narodov. Mali narodi imamo zato dovolj vzroka, da se postavimo v bran proti temu glavnemu zoperniku. Sicer bomo po zakonih razvoja prej ali slej izginili s tega sveta.«

Nobenega dvoma ni, da je ta stilno oziroma logično nekoliko nerodni Prežihov sobesednik, ki avtorja samo dopolnjuje, ne pa izpodbija, Prežih sam. Če že ne zarodek, so te misli vsaj spodbuda, in sicer osrednja spodbuda za oba romana, ki sta v teh letih nastajala: za *Požganico* in *Jamnico*. V prvem je utelesil predvsem nacionalno idejo, kakor jo tu razvija, v drugem socialno. Zaključek tu navedenega dialoga pa dokazuje, kako se je zdel Prežihu naš odpor z obeh plati nujen, in nas prepričuje, kako si je bil v tistem času svest, da mora vse svoje delo posvetiti temu odporu.

Istočasno pa se je pri svojem ustvarjalnem delu zavedal, da s »suho teorijo« nikoli ne bo zgrabil, marveč le s »srčno silo«, s poznavanjem »notranjega življenja«. Zato je vsekakor soglašal z urednikom zbirke Ferdinandom Kozakom, da se ta teoretična razglabljanja črtajo, da pride bolj do veljave dogajanje.

To dogajanje polaga v usta eni od potomk številnega proletarskega hudabivškega rodu, ki je izpodjedel mogočno kmetijo Karnice. Njeno pripovedovanje sicer ne prepriča, da bi mogla tako govoriti preprosta, stara ženica, pričara pa vendarle razmere med bajtarsko hčerjo Hudabivško Meto in mogočnim gruntarjem Karničnikom, ki mu nobeno sredstvo ni dovolj okrutno, da bi z njim ne poskušal udušiti njene ljubezni do svojega prvorojenca. Ta ljubezen je tako mogočna, da preboli dekle najhujše muke in oplodi zarod tisočernih zavrženih samorastnikov, ki groze z bojno napovedjo vsak svojim lastnim Karnicam.

Fabuli se pozna, da ni neposredno zrasla iz gorenje teorije, marveč da je v jedru stara, arhaična zgodba, kasneje razredno priostrena in prilepljena na gorenji okvir. Ker propada Karnic ni povzročil kapitalistični sistem, marveč tradicionalna gruntarska morala, je razumljivo, da bi bil ta okvir le nadležen, neorganski privesek, kolikor bi upošteval teoretične postavke, iz katerih zgodba ne izhaja.

Nekaj pa je, kar kot rdeča nit veže gorenjo, v zbirki izpuščeno teorijo s to osrednjo fabulo: to je zavest potrebe po odporu zoper nasilje, ki preti ugrabiti osrednje pravice, kakršne ima vsak človek do življenja.

Takole je učila zavržena Hudabivka svoje potomstvo ponosa in odpora: »Sami ste se izlevili, brez goje, kot izgubljena samorastna setev v razgonu. Kakor se samorastnik zgrabi z okolico, tako se morate tudi vi, Hudabivniki, zgrabit z življenjem. Kjer stojite, poženite korenike. Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu nikakih krivic.« Tako jim je vlivala »vero vase in jih učila spoznavati in zaničevati krivico in greh«.

Prežih se je namreč v tem času že popolnoma zavedal, da je vera vase, v lastno poštenost prvo in najosrednejše, kar mu daje zavest, pravico in dolžnost, da se mora boriti. Boriti, pa čeprav ubog in sam vesoljni krivici nakljub. To je tisto samorastništvo, ki se zaveda svoje edinstvene samovrstnosti in potrebe, da si jo ohrani.

Takšna bojevitost, ki ji daje v zadnji noveli izraza tudi v besedah, diha iz celotne zbirke. Kaže se v dramatičnem prikazovanju, v pretiravanju, v ironiji, v drastični metaforiki, skratka tudi v vsem njegovem stilu kot podobi njegovega aktivnega odnosa do življenja in sveta. Svojevrstnost, kako avtor tradicionalno ljudsko snov prepaja z moderno idejnostjo, kako poezijo koroške zemlje in rodov povezuje z osrednjo slovensko in občečloveško problematiko, daje tem zgodbam poseben čar in jih povzdiguje med naše najosrednejše umetnine.

Kakor sem že nakazala, pomenjajo *Samorastniki* tisto osrčje, ki se vanj steka in iz njega izvira osrednje ožilje njegovega poprejšnjega pa tudi kasnejšega pisanja. Navajala sem nekatere motive iz Prežihove začetne, pretežno referativno avtobiografske faze, ki zažive tu v občečloveški simbolni podobi. Hkrati pa so tu zarodki Prežihovih kasnejših del.

Sam avtor pravi v noveli *Jirs in Bavh*: »To, kar človek doživlja v mladih letih, kar se kali skozi otrokovo dušo, to postane odločilno pri odraslem, iz tega rastejo nagibi in dejanja. Če se ti v mladih letih do česar koli vsadi ljubezen ali pa sovraštvo v srce, to ostane in se pozneje vedno v taki ali drugi obliki pokaže.«

Omenjala sem že tri Prežihove romane, ki so nastajali skoraj istočasno s *Samorastniki*: *Doberdob*, *Požganico*, *Jamnico*. Opozorila sem na nacionalno in socialno idejo v teoriji *Samorastnikov*, ki pomenita osrednji gibali *Požganice* in *Jamnice*. Lahko pa bi rekli, da sta to — vsaj v zarodkih, kakršne mu je omogočalo dozorevanje časa in njegove osebnosti, — osrednji gibali celotnega njegovega dela, ki sta vzkalili že v njegovi otroški duševnosti. Že prva njegova objavljena črtica, *V tujino*, nakazuje leta 1909 problem družbene zapostavljenosti Slovencev, ki si morajo iskati kruha v tujini, medtem ko ga v domovini dobivajo tujci. Leto dni nato je priobčil v *Domačem prijatelju* uganko z značilno rešitvijo: »Koroškim Slovincem preti pogin.«

Zavest stalne nacionalne ogroženosti od velenemške imperialistične penetracije je tega žilavega obmejnega Korošca gnala v vse ostrejšo opozicijo proti reakcionarnim vladnim režimom in mu že ob izbruhu prve svetovne vojne izzvala usodni pečat: p. v. (politisch verdächtig).

Roman *Doberdob* (1940) je zrcalo križeve poti in vojnega nasilja, ki ga je bil deležen brezpraven proletarsko-kmečki politični osumljenec v kazenskem bataljonu na avstrijski fronti. Tak osumljenec je v romanu Amun, ki ima veliko Prežihovih avtobiografskih potez. Razvoj njegove svetovnonazorske in družbenopolitične zavesti od kmečko tradicionalnih pogledov do jasnega spoznanja o popolnem nesmislu trpljenja in bojevanja Slovencev za imperialistične smotre centralnih sil je notranja vsebina prvega dela romana, ki se konča z Amunovim pobegom v sovražni italijanski lager. Enako je bil pobegnil k Italijanom z avstrijske fronte tudi Prežih sam, z namenom, da stopi v legionarsko armado. Italijani pa so ga pahnili v vojno taborišče, kjer je bil prisiljen deliti trpko usodo vojnih ujetnikov. Vendar vse svoje nadaljnje usode po italijanskih lagerjih Prežih v romanu več ne prikazuje. Naslov romana nam pove, da je osredotočen v grozote boja na Doberdobo, kjer je bil najhujši pokol Slovencev na avstrijsko-italijanski fronti.

V drugem delu romana Amun ne nastopa več in zdi se, kot da je ta osrednja rdeča nit pretrgana. Toda ta Prežihov roman ni roman v tradicionalnem pojmovanju te besede in nima namena podajati individualni razvoj posameznika. To je prvi slovenski roman kolektiva: Ob junaku Amunu spremlja razvoj napredne miselnosti cele skupine Slovencev; ta se vse bolj širi in pogloblja, dokler v drugem delu romana spričo rastočega ogorčenja ne izbruhne v Judenburgu v revolucionaren upor. Opis tragičnega upora kakor tudi njegovih vidnejših predstavnikov je zgodovinsko točen in jasno je pisateljevo hotenje, da bi s celoto podal čimbolj dokumentarično sliko resničnosti. Ker sam pri tem uporju ni bil navzoč, je torej v drugem delu zgodovinsko zvesto tudi svojega osrednjega junaka izpustil, pokazal pa, kako njegova ideja tli naprej, dokler ne vzplameni v uporju. Z očmi kasnejšega organiziranega komunista je ostro razsodil pomanjkljivosti tega slabo organiziranega, primitivnega in idejno neizčiščenega dejanja in uspelo razčlenil nujnost katastrofe. Nakazal pa je že zarodke socialistične ideje, ki pritajeno tli naprej, da bo nekoč v požaru izčistila resnično nacionalno osvoboditev.

Kot sem že omenila, se je roman dolgo razvijal in se v Prežihu pol-drugo desetletje spreminjal in dopolnjeval. To ni razvidno samo iz kompozicije, marveč tudi iz neenotnega stila. So poglavja, ki zgrabijo z izredno sugestivno silo, in spet druga, ki so reportažna. Mestoma je naturalistična nabreklost pretrgana s tihimi lirskimi vložki. Mogočna galerija najpestrejših značajev je dosledno izpeljana v ostrih kontrastih in dramatičnih konfliktih, ki kažejo široko klaviaturo od najogabnejših do najnežnejših čustev in strasti. Že tu se je pokazal Prežih mojstra preciznega opazovanja, hkrati pa tudi razumevanja najrazličnejših usod.

Kljub raznim tehničnim pomanjkljivostim je roman tako mogočna slika dobe, da se lahko mirno uvrsti med najuspelejša dela evropske vojne tematike.

Roman *Požganica*, ki je izšel leto dni poprej (1939), a ga je Prežih pisal kasneje in bolj zdržema, predstavlja drugo fazo v razvoju naše nacionalne usode — koroški problem v prvih letih po zgraditvi bivše Jugoslavije. Tu se je pisatelj spet vrnil na domača tla, na tista tla, ki so predmet njegovega centralnega snovanja. Ne bom ponavljala, kako ga je

tragična usoda njegove ožje domovine zadevala v bistvo, poudariti hočem samo to, kako se mu je posrečilo prikazati osrednjo katastrofo — povojni plebiscit in razkol Koroške k dvema državama — Jugoslaviji in Avstriji.

Medtem ko se *Doberdob* zaključuje z vojaškim uporom, v času, ko stara avstrijska oblast že ugaša, se pričinja *Požganica* s plenitvijo koroškega ljudstva ob medvladju, ko se nova jugoslovanska oblast še ni utrdila. Tu dá sestradana množica duška svojemu ogorčenju nad vojnimi liferanti in drugimi nacionalnimi in družbenimi izkoriščevalci, v trdni veri, da se bliža nova svoboda s pravičnejšo ureditvijo razmer. Prodorna in ostra analiza novih razmer in posameznih predstavnikov vseh slojev pa kaže, da niti reakcionarni sistem nove monarhije niti odločujoči politični in upravni činitelji v novi državi niso mogli izvesti pravičnejšega reda, kar je povzročilo ne samo vrnitev vsega starega pokvarjenega življenja z nekdanjimi izkoriščevalskimi tujci na čelu, marveč tudi odklon delavskega proletariata, ki se je pod vodstvom socialnodemokratskih voditeljev rajši odločil za naprednejšo avstrijsko republiko. Z izrednim poznavanjem takratnih razmer in s pronicljivo psihološko prodornostjo odkriva Prežih napake in slabosti naših ljudi, ki so nujno morale roditi katastrofo — izgubo pretežnega dela slovenske koroške zemlje, ki je s plebiscitom pripadla Avstriji.

V politično kroniko, ki raste kakor silen memento v simbolično svarilo pred bodočo, še hujšo katastrofo — komaj dve pičli leti po izidu knjige se je izkazalo, da je Prežih to fašistično strahoto kot nujen obračun naših slabosti zaslutil — je avtor vklenil pretresljiv boj koroške hribovske vasice Jazbine za Požganico. Gozd in pašnik Požganico, ki je v starih časih pripadala srenji, si je bil pred sto leti prisvojil grof hkrati z zemljo večine bednih vaščanov, ki je postala najemniška. Odtlej je bila Požganica kot življenjski pogoj za obstanek teh svojevrstnih grčavcev predmet njihovega brezupnega boja. Močno prizadeto in dramatično je prikazan ta boj v povojnem času, ko je vzkliklo upanje na agrarno reformo tuje veleposesti, a se je izkazalo, da je bilo vse pričakovanje pravičnejše porazdelitve zemlje varljivo. Požar, ki končno upepeli ta predmet največjega hrepenenja Jazbincev, spominja na monumentalni požar Cankarjevega hlapca Jerneja in je ravno tako simboličen.

Kakor *Doberdob* je tudi *Požganica* kolektivni roman brez izrazite osrednje osebnosti. Jazbinski fant Močivski Petruh je sicer deloma nosilec dejanja in osrednje ideje, a prav tako kakor Amun sredi romana izgine s pozorišča. Šele zaključni prizor težko prizadetih Jazbincev na njegovem grobu daje svojevrsten poudarek njegovi ideji — ideji čistega, poštenega in družbeno zavednega boja naprednega, slovensko čutečega kmeta.

S tem romanom je Prežih jasno dokazal, koliko globlje je zakoninjen v duševnosti kmeta kakor pa delavca — prizori iz delavskega življenja in boja so prikazani precej bolj suho, referativno, medtem ko so prizori Jazbincev in njihovega krčevitega vsesavanja v zemljo, v Požganico, elementarno plastični, mestoma prežeti s čudovito poezijo.

Prežih se je zavedal, da je mojster v prikazovanju kmečkega življenja, zato je svoje naslednje veliko delo skoraj izključno posvetil kmetom, tistim, ki so mu bili najbliže — Hotuljcem.

Roman *Jamnico* (1945, napisano 1941) bi lahko imenovali nadaljevanje *Požganice*, kolikor podaja izsek kmečkega življenja na Koroškem v bivši Jugoslaviji od leta 1921 naprej. Tudi to je kolektiven roman — roman Jamnice, Prežihovih Raven. Pri prepletanju usod posameznih kmečkih domov in družin pa se je Prežih v glavnem omejil na življenje patriarhalnega gruntarja Munka, spremljajoč ob gospodarskem propadu njegove družine gospodarsko krizo drugega povojnega desetletja hkrati z npravstveno krizo njegove in drugih družin. Ob sočnem prikazovanju koroške vasi, kjer povezuje rastoče gospodarske in družinske skrbi s tipičnimi običaji, delom in razveseljevanjem koroškega ljudstva, se jasno čuti avtorjeva težnja, kakršno je nakazal v navedenem izpuščenem teoretičnem odlomku iz novele *Samorastniki*: s tem, da je osrednjo idejo — propad kmečke patriarhalnosti — povezal s tako pisano npravstveno problematiko in jo tako živo prepojil s sokom celotnega gibanja vasi, je dosegel presenetljivo monumentalno veličino, ki v njej posamezni gospodarski traktati izgublajo suhoparnost. Vendar je prav v tem romanu najbolj izrazita avtorjeva novelističnost, ki mozaično povezuje posamezne organsko zaokrožene prizore v celoto. Iz romana se dá izluščiti nekaj osrednjih tragičnih usod, od katerih je vsekakor najpreretresliveje podana usoda starega Munka, ki s svojo kremenito poštenostjo, preudarnostjo in zagrizenostjo v vse staro, minevajoče, naravnost simbolično predstavlja tradicionalno veličino kmečke moči in oblasti, ki jo gospodarski razvoj nujno razkraja. Kot da je v tragično veličino tega mogočnega starca, ki se nazadnje tako brezmočno vda zahtevam novega časa, vklenjeno vse hotenje Vorančevega kmečkega rodu in vsa ljubezen do veličastne arhaike, ki jo novi čas neusmiljeno pokopava.

Roman nesporno razodeva, da je Vorančeva navezanost na kmetstvo elementarnejša, močnejša od vseh njegovih naprednih teženj; razumljivo, da torej v tovarniškem proletarcu Permanovem Ahacu ne najde Munku enako močnega nasprotnika. Čeprav Ahac po Prežihovem lastnem priznanju nosi nekaj avtobiografskih potez, je njegovo hotenje prikazano medlo in neučinkovito; deloma gre to morda na rovaš cenzurnih razmer, ki v bivši Jugoslaviji, ko je bil roman napisan, niso dopuščale odločnejšega revolucionarnega posega.

Kako je bil Prežihu pri srcu prav propad Munkovega grunta in njegove družine, dokazuje tudi drama *Pernjakovi* (1953), ki jo je posnel iz romana. S tem da je tragično zgodbo zapeljane omejenke, ki jo je v romanu povezal s Pernjaki, v tej drami prenesel na Munke, je še bolj poudaril odvisnost njihovega propada od sinovega nemoralnega življenja. Premik od družbenogospodarskega prikaza k individualno moralnemu je občuten in še podkrepjen z grozotnim viharjem, ki spremlja usodno dogajanje. Drame Prežih sam ni zaključil, izšla je v priredbi Herberta Grüna šele po njegovi smrti. Morda ga je poleg boleznih motil tudi slog, da je sam ni mogel končati.

Poleg obravnavanih štirih knjig, ki jih je Prežih ustvaril v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno, je ostalo še nekaj njegovih krajših del iz tega časa, ki jih sam v zbirko ni sprejel. V knjigi so izšle z nekaterimi mladostnimi deli in z dotlej še neobjavljeno naslovno uvodno novelo v izboru Ivana Skuška šele po njegovi smrti (Kanjuh iz za-

gatc, 1952). Čudno svojevrstna je zlasti zgodba o čudaškem perverznom starcu *Kurjeku*, ki dá slutiti mrke strasti komplicirane duševnosti, kakršne ob površnejšem presojanju avtorja širokih socialnih platen presenečajo. Težka in grozna je tudi zgodba *V kačunji* zaradi prikazovanja zmrtvinčene ženske, ki je v svoji bedni zapuščenosti komaj še slutnja človeka. Prežihovo goltanje po trpinčenju, posebej še po trpinčenju duševno in telesno iznakaženih ljudi, zavzema v svojem pretiravanju pošastne dimenzije. Prav s takšnimi romantičnimi elementi pa dosega učinke, ki s svojo elementarnostjo daleč presegajo raven bežnega pojava v času in prostoru.

Medvojno politično delo za osvoboditev je Prežiha literaturi odmaknilo, aretacija in križev pot po najzloglasnejših nemških taboriščih pa sta ga tako uničila, da se mu je zdelo absurdno takšne peklenke muke kakor koli poustvarjati. Polagoma si je po osvoboditvi toliko opomogel, da je napisal nekaj feljtonov in črtic tudi o vojnih strahotah fašističnega nasilja, toda razen redkih izjem (*Stari grad*) te zgodbe, ki jih je deloma izdal v posebni zbirki (*Naši mejniki*, 1946), nivoja njegovega predvojnega ustvarjanja ne dosegajo. So pa pomembni dokumenti tedanjih vojnih muk in bi lahko služili kot gradivo širšemu tekstu. Take, kot so, so reportažne in ne zajemajo iz jedra. Kot da je Prežiha groza pred samim seboj in vsa teža, ki jo nosi v svojem dnu, se odmika na periferijo.

Iz takšnega razpoloženja se je zatekel spet v svojo mladost, iščoč tam toplote in miline, ki je v sodobnosti ni našel. Zatekel se je vanjo kot bolan in hudo preizkušen človek, da bi našel v njej uteho. Z materino ljubeznijo ožarjena se mu je odkrila v njej prva bridkost. Silno preproste sličice zvesto podajajo drobno življenje nacionalno in družbeno zapostavljenege otroka, ki je lépo, ker je sam notranje čist in lep. Takó čisto in preprosto kakor Prežih v mladinski zbirki *Solzice* (1949) govori lahko samo, kdor se je preko življenjskih viharjev in strasti povzpел na vrh, od koder je pogled samo še nazaj.

Isto leto je objavil med drugim tudi poglavje iz romana *Pristrah*, za katerega je zadnje čase z intenzivno vnemo zbiral gradivo. Roman, ki naj bi zajel zgodovinsko izpričano kulturno dogajanje, zlasti ljudsko tvornost iz srede prejšnjega stoletja, je imel po lastnih izjavah v sebi že tako izdelan, da bi potreboval zanj komaj dva mesca, da bi ga izlil na papir. Prehitela pa ga je smrt (1950) in veliko obetajoče delo je umrlo z njim.

Prežihov Voranc je eden najsvetlejših likov v slovenski književnosti. Čudoviti optimizem, ki je z njim premagoval najtežje udarce v življenju, in vse razumevajoča dobrota, ki mu je dopuščala nepristrano strpnost do vsakogar, hkrati pa prodoren kritični pogled in globoka vera v življenje so mu omogočali izredno plastično realistično oblikovanje, ki ima neomahljiv jasen smoter v zvestobi do sebe in do stvari, ki ji je nesebično služil. Od tod Prežihova klena samoraslost, ki pač ni samo v svojevrstnosti samonikle narave, marveč hkrati tudi v etični sili, ki ga je notranje aktivizirala.

Prežih ni bil meditativna natura, da bi razglabljal in teoretiziral, bil je človek dejanja, boja, ki je zmerom vedel, kaj hoče. Dolgih opisov ni ljubil, vsako reč je zgrabil pri jedru, jasno, nazorno, s čim manj besedami. Njegova skopost v izražanju je skoraj neprekosljiva, neprekosljivo pa je tudi bogastvo izraza. Klenost, moč in dinamičnost stavka s presenetljivo drastično metaforiko in z bogatim dialektičnim besednim zakladom dajejo njegovemu izrazu svojevrsten kolorit in vonj divje, prazvirne koroške zemlje.

Iz te zemlje je črpal Prežih sočnost, zdravje in vitalnost, to je tisti element, ki je bruhal iz njega usodo stoletnih rodov in bolečino revnega, povsod zapostavljenega ljudstva. Zato je njegova pripoved sicer realno ótipljiva, zavzema pa včasih pošastne dimenzije, kot da vre iz prastarih legendarnih vretec ljudske romantike. To je tisti poetični čar, ki večkrat vzdiga Prežihovo pripoved nad suho vsakdanjost in jo prežarja z brezčasno simboliko.

Prežih je kakor drevo, ki se je tako globoko zakoreninilo v zemljo, da se je s krošnjo lahko razmahnilo na vse štiri strani. Njegova živa barvitost in ritmika sta prežeti s sokom Koroške, ki ji je z brezštevilno galerijo likov in usod tudi tematično ostal do kraja zvest. To slikovito pestrost majhne zapostavljene deželice pa je prepajal s hotenjem modernega človeka tako, da jo je poveličal v simbol zapostavljenega slovenstva in človeštva. Brez vsakršnega teoretičnega filozofiranja, s silo stvarnih dejstev je umel neposredno in povsem nesentimentalno poseči v dejanje in pričarati v drobni človeški usodi tragiko občečloveške biti. Ta tragika učinkuje svojevrstno, saj je prikazana brez patosa, prečesto z drastičnim prežihovskim humorjem. Prav to prepletanje tragičnega in komičnega elementa daje Prežihu shakespeareško plastično veličino.

Z globoko kritično osredotočenostjo v človekov značaj in s prizadetostjo nad usodo posameznega človeka in naroda je Prežih dopolnjeval program, ki si ga je bil skoraj sto let pred njim postavil Levstik. Ta program, v nasprotju s subtilno, lirično Cankarjevo umetnostjo, a v njegovem duhu, je Prežih epsko, družbeno razširil in mu dal z vase zaupajočo vero v stvarno življenje poživljajoč, veder razmah. Njegov človek ni več stisnjen in pasivno obupujoč, naj bo še tako beden, pohabljen, omejen, nekje v njem tli zavest pravice do življenja in terja svoj prostor na tem svetu. Duhovni svet tega človeka je ozek, če se ga kdo nasilno polašča, pa se pretresljivo razsvetli njegova veličina. Tu je največja Prežihova sila, v veri v človeka, ki ni nikoli tako krut, da bi ga mogel iz dna sovražiti, nikoli toliko zavržen, da bi nekje na dnu še ne tlel. Čeprav si človečnost zapravlja z oblastnostjo. Kajti Prežihu se je odkrilo spoznanje: bolj ko si človek nasilno prilašča tujo eksistenco, bolj trpi za eksistenčnostjo on sam.

Prežihov humanizem je pretrpel dve hudi preizkušnji: prvo in drugo svetovno vojno, ki je bil v njiu sam, predmet brezmejne človeške okrutnosti, vržen v osrednji vrtinec nasilja. Prvo vojno je v sebi premagal in nam dal s tem največje, kar iz tega časa imamo, druga pa ga je telesno izjedla, preden je mogel iz sebe izluščiti véliki klasični tekst, ki bi nam ga mogel dati le ustvarjalec njegove izrazne sile in njegove človečanske dozorelosti.